

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 821.161.2-1.09:398.1(477.82)

Катерина АНДРІЙЧУК

ФОЛЬКЛОРНІ АРХЕТИПИ В «ПОЛІСЬКОМУ ПІЛГРИМІ» ГАЛИНИ ЯСТРУБЕЦЬКОЇ

У статті подано спробу комплексно осягнути особливості фольклорних архетипів у поетичній збірці Галини Яструбецької «Поліський пільгрім». У процесі аналізу визначено та проілюстровано прикладами основні архетипні образи.

Ключові слова: архетип, образ, колективне несвідоме.

Сучасний світ все більше і більше змінюється. Нові технології заповнюють всі сфери життя людини. Лише за останнє десятиліття відбулися значні перебудови способу життя та спілкування між людьми. Мобільний зв'язок, інтернет, глобальна комп'ютеризація – все це накладає відбиток як на зовнішні атрибути якості життя, так і на внутрішній світ особистості. Для того, щоб вижити, людина змушена нарощувати темпи швидкості, мобільності, інформованості. З одного боку, ці зміни є позитивним явищем, віхою розвитку людства, а з іншого, вони призводять до трансформацій свідомості. Знання стають більш поверхневими, змінюються цінності, послаблюється зв'язок між поколіннями.

Всі ці тенденції – ознака часу. Але існує й інша парадоксальна річ – свідомість людини, все ж по своїй природі інертне утворення, яке багато в чому лишається архаїчним. Як зазначає Н. Каліна: «міфологічна свідомість мислить архетиповими образами, а це одночасно мислення сенсами, зафіксоване в образах пізнання світу, є дійсністю як психічна реальність, у всій пишноті, глибині та жажливості її таємниць. Несвідомий акт міфотворчої думки захоплює передусім ті аспекти реальності, що ігноруються раціональною свідомістю» [1, с. 216].

Але сучасна людина не далеко відійшла від своїх предків. Спостерігаючи захід сонця первісна людина уявляла бога на вогненній колісниці, або жакливу потвору, що ковтала світило і це ми називаємо міфотворчістю. Якщо розглянути сучасні уявлення – людина знає, що сонце є небесним тілом, центром сонячної системи, що в десятки разів перевищує розмір землі, і саме наша планета крутиться навколо нього, але коли ми хочемо означити настання заходу сонця, чи світанку, ми кажемо: сонце сідає, або сонце встає. Наша мова демонструє наші уявлення за якими саме сонце встає і сідає відносно нашого існування. Хіба це не архаїчне уявлення, що воно передається з покоління в покоління і є сталим та незмінним.

Наведена аргументація свідчить на користь актуальності проблеми існування несвідомих шарів психіки людини, які по своїй суті є міфічними та мають архетипову природу. Саме в контексті сучасності, існування цих архаїчних складових свідомості набуває актуальності та значимості.

Поняття «архетипу» походить від традиції платонізму і грає головну роль у «аналітичній психології», розробленої Юнгом, що вплинула на сучасну культурологію. У філософії Платона під архетипом розумівся осяжний розумом зразок, «ейдос», у схоластів — природний образ, відбитий у розумі, в Августина Блаженного — споконвічний образ, що лежить в основі людського пізнання.

Під шаром «особистісного несвідомого», що складали основний предмет вивчення в класичному психоаналізі Фрейда, Юнг виявляє «колективне несвідоме», що трактується як загальнолюдська основа («грибниця») душевного життя індивідів, наслідувана, а не сформована на базі індивідуального досвіду [7]. Якщо в особистісному несвідомому основну роль грають «комплекси» (наприклад, комплекс Едіпа, комплекс неповноцінності), то структуроутворюючими елементами колективного несвідомого є «архетип» — універсальні моделі несвідомої психічної активності, котрі спонтанно визначають людське мислення і поведінку. Архетипи можна порівняти з кантівськими «априорними формами» пізнання, однак вони позбавлені їх абстрактності й емоційно насичені.

Юнг стверджував, що основу духовного життя складає досвід, який передається від минулих поколінь наступним і

являє собою сукупність архетипів. За К. Юнгом, підсвідома сфера психіки кожної людини містить приховані сліди пам'яті про історичний досвід своєї раси, нації і навіть про до людське, тваринне існування предків. Ці сліди (архетипи) закарбовані генетично і є психологічним корінням містичних ірраціональних рушійних сил життєдіяльності нації. Тобто є основою етнічної, національно притаманної віри-релігії, яка, як ніщо інше, найбільш повно відображує душу народу [7].

Архетипи – це структурні елементи людської психіки, що знаходяться у колективному підсвідомому, яке є спільним для усього людства. Вони успадковуються так, як успадковується будова тіла. Архетипи структурують розуміння людиною себе, світу та інших людей. З особливою виразністю вони проявляються у міфах, казках, снах, а також при деяких психічних розладах. Архетипи є основою творчості та сприяють внутрішній єдності людської культури, створюють можливість взаємозв'язку різних епох і взаєморозуміння людей. Інакше кажучи, архетипи - це форма без власного змісту (відбиток), яка організовує та направляє психічні процеси. Архетипи можна порівняти з сухим руслом, яке визначає рельєф річки, але річкою може стати лише тоді, коли ним потече вода. І якщо продовжити це порівняння, то сутність архетипів якраз і полягає в тому, що вода (психічні процеси) потече цим руслом, а не поза ним. Архетипи проявляють себе як символи - в образах героїв, міфах, фольклорі, обрядах, традиціях тощо.

Щодо професійної поезії, то питання архетипу найбільш виражене на рівні предметно-образного ряду, а також основних літературних відчуттів: жалю, любові, радості, смутку, туги, болю, вдячності, розпачу, надії, співпереживання тощо.

Мета цієї статті – проаналізувати специфіку фольклорних архетипів у збірці Галини Яструбецької «Поліський пілігрим». Без осмислення цієї проблематики складно зрозуміти особливості образу творення у поетичній збірці.

Питання про архетипи неодноразово було об'єктом різних досліджень (К. Юнг [6,7], А. Руткевич [4], Є. Фіалкова [5], А. Пружинина, Б. Пружинин [3], Е. Мелетинський [2], Н. Каліна [1], І. Тимошук [1] та інші). На даний момент, значна частина

робіт у галузі літератури, а також філософії та психології, так, чи інакше зачіпає тему архетипового змісту свідомості людини.

Збірка Галини Яструбецької «Поліський пілігрим» зіткана зі вражень свого «покинутого раю», свого залишеного в юності села, до якого вже повернутись неможливо. Воно є. Але воно вже інше. Фольклорні архетипи – частина того попереднього села, які будять в уяві авторки «спогади втраченого раю». Предметний ряд цих образів досить різноманітний: від виспіваного в народних піснях білого тіла, високого стану, стежок хрещатих і до аплікації народної пісні, яку співали на весіллі, дякуючи матері за дочку і від імені дочки:

руки як рушники журавлині
розкинула

«Жінка-дівчина в сорочці з журавлини...»

Збірка просякнута ностальгічними настроями. Минуло щасливе дитинство. Але спогади ніколи не зникнуть. Вони виринають у пам'яті авторки знову і знову, нагадуючи про щасливе життя маленької дівчинки, яка так закохана у свій рідний край.

Одна з поезій так і називається «Ностальгія»:

Мене ніхто там не чекає. Ні.

І навіть луг покритися сирітками

Від холоду самотності.

Квітками

виплакує дрібними день при дні
свої жалі-печалі.

У вікні

вже не ясніє тінь моєї мами.

Ніхто не ходить добрими стежками.

Ніхто не гладить добрими руками
голівки чорнобривців.

І мені

лишається одне – бродити снами

набряклими від споминів ночами [8, с. 22].

Мати найдорожча у світі людина. З давніх-давен мати була берегинею роду, хранителькою домашнього вогнища, запорукою порядку і стабільності української родини. Саме такий образ люблячої, терпеливої і всепрощаючої матері (або

протилежний йому образ злої мачухи чи свекрухи) відтворений в українському фольклорі та класичній літературі. Найперше материнський архетип реалізується в образі рідної матері. Її безмежна любов, ласка, ніжність і турбота – перше, що зустрічає людину при народженні і веде дорогами життя. Для люблячої, доброї, оберігаючої матері особисте щастя вимірюється щастям її дітей. Юнг це пояснює «перебільшеним розвитком материнського інстинкту», що, власне, й визначає той «образ матері, який прославлявся у всі віки й усіма мовами» [6]. Вона ніколи не вмирає, бо завжди живе у нашому серці. Образ матері доброї, натрудженої та турботливої завжди виринає з наших спогадів. І як шкода, що вона не може жити вічно. Час іде і діти вирушають у свою дорогу, в якій для матері залишиться місце лише в серці:

а дорога

немов дитина

що біжить

все біжить

від матері

«А дорога немов дитина...» [8, с. 108].

Одним з найяскравіших і найбільш згадуваних образів у збірці є архетип білої хати: «Біла хата, як біла гусочка» («Біла хата, як біла гусочка...») – пише поетеса. А чи гусочка не піклується про своїх дітей? Саме до батьківської хати нас завжди манить якась невідома нам сила. Цей архетип поєднує в собі макрокосм і мікрокосм людини, будучи малим відтворенням навколишнього світу. Хата пов'язує минулі покоління з прийдешніми, адже в ній, за давніми віруваннями, перебувають душі предків. З домівкою, де народилась і виросла, людина пов'язує спогади про батьківщину, рідну землю, дорогих серцю людей. Це особливий простір, де кожна деталь глибоко символічна. Кожна частина дому, кожна річ коло нього і в ньому мають певне міфологічне значення. Туга за втраченою домівкою присутня у вже дорослої авторки:

Находилась і наспівалась.

З-за гори та ще й кам'яної

голуби не раз вилітали.

На долині та й на широкій

не один раз калина гнулась.
- Ой якби ж я була знала...
У рідного батька, у рідної неньки,
як маківка, процвітала...
Вік перебуду – цей спів пам'ятатиму.

Засвітите пісні, тополі,
щоб засяяли на всю долю,
як до дома вертатиму.
«Все кортіло з дома подалі...» [8, с. 151].
Та чи не буде запізно повернись додому:
тут ясніла голубими очима
біла хата
в яблуневім саду,
а тепер ні стежки
не знати.
«Сосновий ліс...» [8, с. 80].

Життя – вічний рух, дорога без кінця. Багато негараздів трапляються на життєвому шляху. Витримаєш випробування – станеш сильнішим. Поряд з образом білої хати проходить у збірці і мотив далекої дороги, яка чекає на авторку, коли вона залишить рідну домівку:

Така вселенська повечірня тиша
і шлях не-битий
бо
він тільки мій.
«Така вселенська повечірня тиша..» [8, с. 79].

Дорога дальня
і моя
«Така вселенська повечірня тиша..» [8, с. 79].

Піснями наповнена щира українська душа. Тому не дивно, що постає яскравий образ калини. Одна з поезій навіть названа словами з пісні - «Ой у лузі калина...»:

Ой у лузі калина,
а під гаєм шипшина
буйно-рясно розквітла,
млосно-солодко дише [8, с. 127].

У збірці ми знаходимо і «калинову ніжність» («Ой у лузі калина...») і її гіркий плач («Казка про бездум'я»). Настільки мелодійною є поезія про калину, що так і хочеться не просто прочитати вірш, а заспівати його:

цвіла при долині
червона калина
і
влягалися трави
в сіно-покоси
і дівчина-красна
чесала коси
а
попід гаєм
попід зеленим
вдова дрібненький
льон вибирала
а
на тім мості
що з ясен-клена
вороні коні
гривами грали
«Співав мій батько...» [8, с. 64].

Впродовж віків рушникам надавалося важливе образно-символічне значення.

Рушник — у свідомості українського народу наділявся широким спектром знакових властивостей і саме тому він являє собою значне непересічне явище духовної культури, будучи етнічним культурним символом України.

Рушники є неодмінними атрибутами народного побуту, весільної обрядовості, вони застосовуються як традиційна окраса житла. Важливі події в житті народу ніколи не обходилися без рушників. Мабуть у всьому декоративному мистецтві немає іншої такої речі, яка концентрувала б у собі стільки різноманітних символічних значень. У вишивці рушників знайшли відображення орнаменти, пов'язані з образами добра, краси, захисту від усього злого на землі. Орнаменти вишивки рушників — це народна пам'ять про життєдайні сили землі та сонця.

Авторка зображує обряд ініціації хлопця, після виконання якого той зможе отримати вишитий рушник:

а хто тєє відерце дістане
той зі мною на рушничок стане
«Вода кольору вогню...» [8, с. 90].

В давнину за порадою звертались до мудрого старця. Саме його герої казок зустрічають на своєму шляху, коли потребують допомоги. Казка – плід народної фантазії, яка виражає образи несвідомого. А так як казки не є фантазією лише однієї людини, а є результатом багатовікової праці різних людей, — ми в них знаходимо універсальні образи. Усі діти ростуть і навчаються на народних казках. Не обминули вони і авторку. У поезії ми знаходимо казкове начало:

Жив собі дід та баба.
«Жив собі дід та баба...» [8, с. 40]

чи
За тридев'ять дерев
у хащах тридесятих
де гордий звір живе
лелека в'є гніздо

«Поліська казка записана в книгу буття» [8, с. 52].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, завдяки такій архетипній насиченості збірки читачеві легше вловити думку автора. Впізнаваність образів безпосередньо впливає на розум та викликає певний ряд асоціацій, який буде однаковим для багатьох читачів. Архетипи присутні чи не у всіх художніх творах, адже вони закладені у підсвідомості людини, тому дослідження їх завжди актуальне та перспективне для подальших дослідницьких спостережень і узагальнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Каліна Н. Ф. Основы Юнгианского анализа сновидений / Н. Ф. Каліна, И. Г. Тимошук. – М.: «REFL-book», К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
2. Мелетинский Е. М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Мелетинский Е. М. // Вопросы философии -1991. - №10.-С. 42.

3. Пружинина А.А Из истории отечественного психоанализа (Историко-методологический очерк) / Пружинина А.А., Пружинин Б.И. // Вопросы философии. -1991. - №7 – С. 23-28.

4. Руткевич А.М. К.Г.Юнг об архетипах коллективного бессознательного / Руткевич А.М. // Предисловие к кн.: Юнг К. Архетип и символ. – М: Наука - С. 21.

5. Фиалкова Е. М. Методологические аспекты аналитической психологии К.Г.Юнга / Фиалкова Е. М. // Вопросы философии. - 1979. - №1. – С. 19-24.

6. Юнг К. Г. Архетипы и символы / К. Г. Юнг. – М.: Ренессанс, 1991. – 292 с.

7. Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К. Г. Юнг // Вопр. философии. - 1988. - № 1. - С. 131-138.

8. Яструбецька Г.І. Поліський пілігрим: поезії/ Г.І. Яструбецька. – Вид. 2. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 160 с.

К. АНДРИЙЧУК

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ОБРАЗЫ В «ПОЛЕССКОМ ПИЛИГРИМЕ» ГАЛИНЫ ЯСТРУБЕЦКОЙ

В статье рассматриваются особенности фольклорных архетипов в поэтическом сборнике Галины Яструбецкой «Полесский пилигрим». В процессе анализа выявляются и иллюстрируются соответствующие примерами основные архетипные образы.

Ключевые слова: архетип, образ, коллективное бессознательное.

К. ANDRIJCHUK

FOLK ARCHETYPES IN «WOODLAND PILGRIM» GALINA YASTRUBETSKA

The article attempts to understand the complex features folkloric archetypes in poetic collections Galina Yastrubetska "Woodland pilgrim". In analyzing the author defines and illustrates examples of basic archetypes.

Key words: archetype, artistic image, collective unconscious.